

Драго ЂУПИЋ*

ПАВЛЕ РОВИНСКИ И ЦРНОГОРСКА ЛЕКSIKA

У току свог дугог боравка у Црној Гори (почев од 1879, с прекидима, до 1907. године) Павел Аполонович Ровински свестрано је проучавао ову земљу и њене људе – детаљније, шире и продубљеније од сваког другог истраживача и прије и послје њега. Уза све остало, проучавао је и језик Црногораца, и у свом дјелу „Црна Гора у прошлости и садашњости”¹ обимно поглавље, од преко 130 страница, посветио је управо језику.

Поред општег приступа теми о језику и назнакама развоја проучавања језика у Црној Гори, гдје је оцијенио природу српскога језика и његове особености на овом подручју, Ровински наглашава да нема способности да усвоји „не само специјално црногорски, него уопште српски акценат” (III, 639), јер његово руско ухо није могло да схвати акценатску политонију српскога језика, између осталог и због тога, како каже, што је српски акценат „врло каприциозан” (637). Обраћао се цетињским наставницима – Саву Вулетићу, Зарији Радичевићу и Андрији Рађеновићу за помоћ, а на његову молбу посебан чланак о језику написао је и Јово Љепава, професор Богословско-учитељске школе на Цетињу и црногорски школски инспектор.

Ровински говори о појединим лингвистичким областима и особеностима језика у Црној Гори. Широко поглавље обухвата *фонетика*, у којему аутор разрађује фонетски систем говора у Црној Гори. Одлично уочава фонетско-фонолошке карактеристике говора на подручју Старе Црне Горе и на подручју Брда, али и херцеговачког језичког типа запад-

---

* Драго Ђупић, лингвиста, Београд

¹ Анализу смо вршили на основу превода овога дјела објављеног на српском језику у четири тома (Цетиње – Нови Сад, 1994), посебно користећи III том, гдје је, на странама 633-764, објављен текст Ровинског о језику.

но од данас познате линије раздвајања два говорна комплекса у Црној Гори: Павино Поље – Мојковац – Колашин – Острошке греде – Грахово – Рисан. Биљежи и неке специфичности, какав је, нпр., *икавизам* код „мухамеданаца у Зети, а нарочито у Подгорици” (643), упоређујући ову појаву са Решетаровим истраживањима босанских говора, у којима је она карактеристична за говор муслимана, а у Посавини за говор католика.

Ровински говори о разликама између самогласника *a* насталог од полугласника и рефлекса типа *ä*, наводећи податке о мјестима реализација различитих рефлекса полугласнука. Широко расправља и о сугласницима, и посебну пажњу посвећује сугласнику *x* и његовој судбини у различитим мјестима у Црној Гори, тј. губљењу, чувању и замјенама овога гласа.

Фонетици Ровински, заправо, посвећује онолико пажње колико то данас чине просјечне граматике српскога језика за старије разреде основне школе. Искључујући акценат, Ровински показује солидно познавање фонетско-фонолошког система српскога језика у Црној Гори (не заборавамо да је он био докторанд руског језика).

Слично се аутор понаша и у поглављу о *творди ријечи и флексији*, гдје анализира све врсте ријечи у српском језику. У поглављу о *слајању ријечи и рекцији* говори о тзв. китњастом говору и о „специјалним изразима у разним случајевима”: код природних појава и времена уопште, у говору везаном за јела и пића, при поздрављању, увјеравањима и молбама, у изразима који се односе на рат, на имена животиња, у изразима са сликовитим значењима, о брзалицама у говору и разликама у говорима различитих крајева Црне Горе. Упоређује говор херцеговачког типа са осталим говорима у Црној Гори. Посебно говори о сличностима српског и руског, бјелоруског, малоруског (украјинског) и италијанског језика, итд.

Општа и ономастичка *лексика*² су поглавља којима је Ровински посветио онајвећу пажњу у проучавању језика, односно говора у Црној Гори. Прво упоређује српску и руску лексику, истовјетности и сличности, па каже да се српска *каљуја* у руском језику именује као *каљужа*, *мулина* као *муљ*, *кушак* као *кушок*, *вјештица* као *вјешчица*, *укљева* као

² О лексикографији у Црној Гори у вријеме Ровинског тешко да може бити ријечи. У часопису *Нова Зетна*, осамдесетих година 19. вијека објављено је неколико чланака о лексикографским питањима, у којима је посебна пажња посвећена лексичким „реликтима”, или лексици која је у Црној Гори била ријетка. Чланке су писали Симо Матавуљ, Филип Радичевић, Вељко Радојевић, Митар Ивељић, Јован Рогановић и још неки аутори.

укљејка, ливада као лебада и сл. Упоређивања лексике аутор чини узимајући у обзир стање у Црној Гори које он налази а у руском језику узима у обзир историјску лексику и лексику живих говора у различитим губернијама.

Цио мали рјечник Ровински исписује када говори о италијанским утицајима на црногорску лексику и, поред осталих, наводи и слѣдеће ријечи: *десџија*, *буџија*, *вајор*, *веледун*, *даџија*, *дојања*, *дураџи*, *каџирадина*, *кимак*, *клак*, *кођеџа*, *креденац*, *кошеџ*, *кушин*, *лајис*, *ленџираџи*, *мараџун*, *јасажи*, *јолуменџа*, *јирун*, *јојача*, *јршуџ*, *скале*, *сџима*, *суџреш* (*џеџа*), *џаулин*, *џикара*, *урмеџин*, *фаџулеџ*, *фрешак*, *шеџа*, *шкуру*, *шџаџ* (*џеџ*) и још десетине сличних лексема преузетих из италијанског језика које и данас познају углавном сви становници Црне Горе.

Поглавља која се односе на *ономаџику* Ровински обрађује у оквиру језика, тј. лексике, што значи да схвата да су ономаџичке јединице лингвистички знаци као и сви други, те да ово широко подручје припада управо језику, а само дијелом етнологији и етнографији, географији или каквим другим наукама. (Познато је да је ономаџика до почетка 20. вијека у већини европских језика проучавана у оквирима етнографско-етнолошких, географских или историјских наука. Тек је ова област крајем 19. и током 20. вијека постала лингвистичка дисциплина, самостална, али лингвистичка по методологији истраживања.)

У ономаџичком дијелу под А Ровински обрађује *лична имена* и имена по оцу, тј. *џрезимена*, а под Б *џојоџрафска имена*, тј. терминологију која обухвата сопствена географска имена и географску терминологију уопште.

Код личних имена Ровински наглашава да се међу њима налазе прво имена из „православног исповиједања, уз додатак неких имена, прихваћених искључиво у српском календару” (699). Међу именима која се налазе у тредницима Ровински наводи њих педесетак, а међу њима: Аксентија, Аврам, Гаврило и сл., а ту су и: Вит, Јефимије, Захарије, Исаије, Матфеј, Трифон, Хриџофер и сл., која се данас углавном не срећу међу личним именима у Црној Гори. Нека имена су монашка, као: Герасим, Никодим, Ромил, Пахомиј, Рувим и сл.

Женска календарска имена су ријетка: Ангелина, Ана, Јована, Јелисавета, Катарина, Марија, Христина и сл., а међу ријеткима наводи имена: Марта, Сара, Софија и Маргарета. Имена типа Вјера, Олга, Ксенија и сл. почела су да се дају у посљедње вријеме, а таква су и мушка имена: Александар, Алекса, Владимир. Женско име Александра „пре-

окрене се у Роксанда”, каже аутор, а налази и име Луција (Миловић, у Колашинском Пољу).

Ровински набраја стотинак мушких и педесетак женских имена којих нема у календару, а налази их на терену, у народу. Наводи да неки православни становници носе муслиманска имена (Адем, Ацо, Асан, Бећир, Бећо, Ибро, Касим, Мемед, Мујо, Мурат, Муса, Рецо, Сефо, Синан, Суљо, Тале, Шабан и сл.), а међу разлозима за прихватање таквих имена наводи да се она дају још дјечи ради заштите од вјештица. Ровински не узима у обзир чињеницу да се ради о профилактичним, заштитним именима даваним у вријеме ропства под Турцима или сталним борбама са њима. Од женских муслиманских имена наводе се само Була, Када и Фата.

Ровински даје обиље примјера промјене крштеног имена у друго и у вези с тим упоређује стање у Црној Гори са Русијом, дајући податке о сличностима и разликама између руских и српских имена.

Једно поглавље аутор посвећује надимцима. Каткада међу њима налазимо и хипокористике, што је, како сматрамо, резултат још неиздиференцираног проучавања ових типова имена до краја 19. вијека, не само у српском језику. Тако се међу надимцима, тј. надимачким именима, наводе, нпр., имена Жарко и Славо, чак и Вук (које се упоређује са руским Вовк и Волк).

Ту и тамо код имена Ровински залази у етимологије, па, нпр., каже за име Паун да потиче од хришћанског имена Павлин, Љубица од старог Љубов, Босиљка од Василиса, а Чупа је дјевојка која има густу коврцаву косу, Чило има посебну боју косе, итд.

Нека имена женског рода носе мушкарци, али то је ријеткост. Нпр. у Пиперима Ровински налази мушкарца који носи име Милица, а у Кучима један мушкарац има име Мара (ту Ровински не даје акценат, а јасно је да је мушки лик овога имена са кратким силазним акцентом на првом слогу – Мара – а женски лик има на том истом слогу дуги узлазни акценат, т. Мара). Многа женска имена настају, каже аутор, „једноставном измјеном наставка мушког рода” у женски: Васа, Ивана, Коста, Милана, Пауна, Петра, Стана и сл., или помоћу „уметнутих слогова”: Јованка, Илинка, Петрана, Живана, Блажија, Томна итд.

Наилази аутор на мултипликована имена, при чему је фонетизам дјелимично или потпуно измијењен. Тако од имена Јован настају нова имена: Јоле, Јошо, Јовета, Јовица, Јокан, Јокаш и сл., од Георгије: Ђорђе, Ђоле, Ђоко, Ђуро, Ђуран и сл., од Петар: Перо, Пеко, Перица, Пешо, Пејо, Пејан, Периша и сл., итд. Ровински ту не наглашава да су често у питању хипокористици, а такође не каже да се ради о различитим именима на-

сталим од одређеног имена, „које се мултипликује”, преобличеног у неки други лик, каткад до непрепознатљивости.

Када говори о именима по оцу, тј. о презименима, Ровински скоро да заборавља да је у вријеме његовог боравка у Старој Црној Гори постојало тзв. очинство (руски отчество), као: Јовица Јолетић (син Јолетин) Ђупић, Иво Тодоровић (син Тодоров) Јанковић, Марко Мијајловић (син Мијајлов) Ђупић, Симо Миловановић (син Милованов) Шћепановић, итд., што се дјелимично задржало, рецимо, у Загарачу и у још неким племенима и селима Катунске нахије до скорашњих дана, тј. најмање до краја прошлога, двадесетого вијека.

Уопште узев, подручје личних и породичних имена и презимена Ровински детаљно и, уз извјесне недоречености, квалитетно обрађује.

Још су богатија и садржајнија његова истраживања *топографске лексике*, или *топографске терминологије*, и посебних имена географских реалија и опште географске лексике. Код опште географске лексике не могу се заобићи лексичке јединице типа: *дрго*, *дрђанин*, *јора*, *јоршиџаци*, *хум*, *иланина*, *иланинци*, *хрдаи*, *ланац*, *кланац*, *врх*, *ком*, *окомий*, *лава*, *обер*, *бријеј*, *брежуљак*, *дрешчић*, *било*, *стирана*, *ребро*, *ирелаз*, *ждријело*, *крсиац*, *засјека*, *ћафа* (узвишење), *иресјека*, *доџазе*, *стируја*, *шкриџац*, *ирисоје*, *осоје*, *јодина*, *долина*, *стирана*, *долови*, *доци*, *дубодолина*, *јродо*, *раздоље*, *раје*, *рује*, *рујезе*, *јодзида*, *гама*, *јонор*, *граја*, *јоље*, *јољана*, *јољница*, *јониква*, *јониквица*, *рудина*, *ласиџва*, *обод*, *ледина*, *улица*, *влака*, *лака*, *млака*, *сјенокос*, *лонца* („мало узвишење на чијем се врху налази зараван, покривена травом и зато је увијек зелена”, стр. 723; Речник САНУ *лонцу* данас објашњава детаљно, а међу значењима наводи и мјесто обрасло зеленилом, обично на стрмини, и сл., али су друга значења чешћа), *жала*, *жалица*, *блајо*, *блајурина*, *маква* (*мања мочвара*, *локва*), *амдис*, *амболија* (*јровалија*, *рујчаја*), *јонор*, *џомба*, *јама* итд.

У ономастичком дијелу је и обрада шума и терминологија у вези са овим појмом. Ту су, поред осталих, лексеме: *шума*, *за шумийи*, *мрча*, *смрча*, *омара*, *оморика*, *јвозд*, *морје*, *мешех*, *задио*, *киџа*, *јрмење*, *шавица*, *дрје* („што напомиње древну Дрепу /Рибницу – Д. Ђ./, гдје се родио Немања”, стр. 727–728).

Ровински обрађује и имена вода – токова, језера, извора, али и хидронимијске појмове типа: *жива вода*, *мрџва вода*, *мрџвица*, *мрџваја*, *слај*, *ошок*, *ошока*, *језеро*, *корийо*, *жалица* (вода која протиче између висова, уп. данас назив жалице у Зети, гдје се овим појмом означава мањи или повремено ток у Зетској равници, усмјерен углавном према Скадарском језеру), *усџава*, *кујало*, *вир*, *јлима*, *осјека*, *јрилив*, *одлив* итд.

Широко је поглавље топографских назива. Ту су именована означена повременим етимологијама, чиме су означени не само топографски називи већ и скоро све ономастичке јединице, дакле, и лична имена. Ту су етимологије дјелимично успјешне, што није чудно ако се има у виду да су етимологије најнепрозирнији дио лингвистичких знакова, и уопште лингвистичких истраживања.

Обрађена су и имена неких насељених мјеста, тзв. *ојконими*, са такође извјесним етимологијама, дјелимично успјелим.

Најсистематичнији лексикографски дио у овој студији јесте невелики *рјечник*, обима од око 66 о одредница и преко 250 пододредница, које су иза одредница курзивом истакнуте.

Рјечник, нажалост, не садржи највећи број лексичких јединица које се налазе у текстовима четвортомног дјела Ровинског о Црној Гори, а које износе десетине хиљада ријечи које би могле имати статус рјечничке одреднице. То значи да је рјечник рађен независно од лексике у дјелу.³ Као илустрацију тога наводимо само неколико лексема из трећег тома овог дјела Ровинског којих нема у рјечнику на крају поглавља о језику: *вамѿир* (стр. 350), *ѿлоба* (284), *домишљан* (407), *маћа* (302), *ѿазар*, *ѿожмирей* (321), *ѿонор* (388), *рукосѿавник* (у значењу: одговорно лице, 257), *улейѿеѿи*, *униѿеѿи* (у значењима одлетјети, изнијети), итд. Таквих лексема могло би се набројити веома много, чак под условом да се ексцерпира само један том, било који од њих четири.

Обрада лексике у рјечнику је једнострана. Дата су само значења, а врло ријетко је наведено мјесто одакле је лексема узета, тј. гдје је забиљежена, она или неко од њених значења. Тзв. граматичке обраде нема, па се не виде карактеристике врста ријечи, именских и придјевских. Нека објашњења су интересантна, залазе у посебне карактеристике лексичког амбијента, односно лексичких особина. Понекад аутор, попут Вука Караѿића (на чије се прво издање *Срѿскоѿ рјечника* доста ослања), говори шире о постанку одређеног значења лексеме коју обрађује. Нпр., за лексему *ашкрај* аутор каже: „животиња у Скадарском језеру, нарочито у његовом изливу на сјеверној обали; о њој много причају и плаше се, пловећи у чуну; но ко зна да ли она стварно постоји; а према опису је слична крокодилу” (стр. 745, у руском оригиналу: I, 219–220). Или: *бадаљ*: „чи-

³ У уводном тексту уз рјечник Ровински каже: “... неке од њих (ријечи - Д. Ђ.) смјестићемо у рјечник... Неке ћемо навести без икаквог објашњења... За ријечи које су се нашле у тексту служи списак (регистар - index rerum), који ће бити приложен на крају нашег дјела...” (III, 742). Да је то урађено, то би био не само рјечник, већ посебна помоћ лексикографима да направе потпун рјечник дјела Ровинског о Црној Гори.

чак посебне врсте, *xanthium acantifolium*), који се појавио не тако давно; кажу да се појавио у Црној Гори са појавом Француза у Боки, у исто вријеме појавио се инсект чкаљ, 'што убија браве поноћи' (испричао Чевљанин)" (стр. 745, у оригиналу: I, 300). Али, нпр. *базрђан* је одредница која се дефинише само као трговац, и о њој се више ништа не каже. Таквих одредница има доста у тексту рјечника. Могло би се казати да аутор каткада промаши у дефинисању значења, или пак необично значење нађе на терену, у живом говору. Рецимо, за лексему *балабан* каже: „шкрт до бесмисла: 'То је прави *балабан*, за једну козју длану би све ђаволисао'". Вјероватно Ровински није наишао на друга значења ове лексеме, тј. на значења: *лудак*, *незналица*, *тврдоглава*, *дудаласица*, *иразноглава особа*, *бесловесно створење*, *ован*. Како рекосмо, ријетко је назначено одакле је која лексема, тј. гдје је записана са датим значењима, али то се покоји пут дешава. Нпр. уз лексему *балџеза* у заградама је написано Вас, а значење је „исто што и *својачица*, *свасџика* (женина сестра)". Или: *дебели* (Вас.) – „без сумње”, *даскал* – „иконописац (Вас.)”, итд.

Уз значења повремено су дати примјери живог говора као илустрације наведених значења, али то није тако често. Нпр. „*мерак*, исто што и *воља*, *жеља*, *ћеп* (Вас.): „Ја имам *мерак* да те гледам” – „Ја желим мени је пријатно” (стр. 754).

Цјелокупно истраживање лексике у црногорским говорима које је обухватио Ровински у ствари је први дијалекатски рјечник овог подручја. То је, на својеврстан начин, допуна Вуковом *Српском рјечнику* из Црне Горе. Ако се зна да Ровински није био само лингвиста (већ и етнолог, историчар, географ и сл.), његова проучавања језика у Црној Гори изузетно су вриједна, посматрано чак и са садашњег стања науке о српском језику. Или тачније: овим су обogaћена дијалектолошка истраживања у Црној Гори, а резултати су од изузетне важности за историјску дијалектологију српскога језика, јер је описано стање краја 19. и почетка 20. вијека.

Drago ĆUPIĆ

PAVEL ROVINSKY AND MONTENEGRIN LEXICON

Summary

In the third volume of the four-volume work of Pavel Apolonovich Rovinsky on Montenegro translated into Serbian language, are published his examinations on how the language of individuals in this country has been realized among people. The whole grammatical system of Serbian language has been comprised, with the specificities in the speeches of Montenegro, while particular chapter is devoted to the general and onomastic lexicon. At the end, it is given a modest dictionary of the general lexicon, with over 700 items and „sub-items”.

